

MAGYAR

TÉGLAÉPÍTÉSZETI MŰEMLÉKEK.

IRTA

IPOLYI ARNOLD

M. Akad. I. Tag.

A középkori monumentalis-, vagy is műépítészet, kiválsólag *nyersépítészet* (Rohbau), azaz külső vakolat nélküli építészet volt.

Nem volt tehát, mint jelenleg, az építészre nézve közönyös, vajjon az épület kő vagy téglá anyagból épül-e; és ha kőből, vajjon törött, faragott vagy terméskőből-e, granitból-e, vagy sienitből, trachytból vagy basaltból, márvány-, homok- vagy darázkőből-e; valamint ha téglából épített, nagy különbség volt a közt is, vajjon egyszínű közönséges, vagy pedig színes és fénymázás, sőt mintázatokkal préselt téglá áll-e rendelkezésére.

Mig ellenben jelenleg az építési anyag rendesen majdnem közönyös dolog, legalább alaki tekintetben mindenesetre az; még pedig monumentalis építészetünkben, egyházainknál és palotáinknál épen úgy, mint lak- és bérházainknál. Legfelebb is anyagi tekintetből az jöhet kérdésbe, hogy melyik anyag szilárdabb vagy gyengébb, drágább vagy olcsóbb; s e szerint azután, melyik előnyösebb vagy pedig jutányosabb a körülményekhez képest. Kő legyen-e vagy téglá? és milyen téglá vagy milyen kő? az az épületnek sajátlagi szerkezetére, alakjára és izlésére nézve nálunk tökéletesen mindegy lehet; miután a téglát, csakúgy mint a követ, rendesen, egyiránt vastag mész- és homok-vakolat rétegekbe burkoljuk, mész- és festék-kéreggel elborítjuk. Sőt szemléltetésünkra vakolatból vagy legfelebb főszből, gipszből készülnek az alaki rész-

letek is, izlést s idomot hazudó ékítvények és párkányzatok, lisenek és rustikák, vonalok és rovátkok.

De nem így ám a középkorban, midőn az építés nem annyira anyagragasztás, hanem szorosan véve szerkesztés, construalás volt. Az építész anyaga azért lényegesen befolyt alakítására, az izlésre és idomra. Holott ma látjuk, hogy ugyan azon türelmes faltömegre, bár mily izlés alakzatának ékítményei rávakolhatók, vagy ráragaszthatók. De valóban csak is vakolhatók és ragaszthatók! A műépítészeti idomok szerint való építés, a helyes stilszerű constructio ugyan is nagyobbára az építési anyag által feltételeztetik. — A középkori műépítész azért egészen eltérő alakítást követ például egyiránt művészi faépítményeiben, valamint mást a kő- és téglalapítészetben; máskép használja ezen anyagokat a román, máskép a gót izlésben; de sőt, mint említém, még a kőnemek és téglaminőség szerint is lényeges különbséget fejt ki az alakításban. A granitból s más keményebb kőnemekből alkotott építmények, az anyag természeténél fogva sokkal tömörebb, egyszerűbb alakítást igényelnek, mintsem például a finomabb tagozásra és vésésre alkalmasabb, márvány-, mész-, homok- és darázs-kőből szerkesztett épületek.

Még nevezetesebb eltéréseket igényel és mutat, a műépítészetnek e tekintetben mintegy különváló ágát képező *téglaépítészet*.

Mely mikép gyakoroltatott légyen hazánk középkori műépítészete által, jelen értekezésemnek már sajátlagi tárgya. Ennek kellő megértésére azonban előre bocsájtom a középkori monumentalis téglalapítészetnek rövid ismertetését, annyira legalább, a mennyire tárgyunk felvilágosítására szolgálhat.

Már az egész őskor, a meddig csak emlékeink s adataink érnek, gyakorolta a téglalapítészetet, de kitünőleg Róma az újabbkor szülője, melynek a téglá, mondhatnók, rendes építészeti anyaga volt. A merre csak győzelmes legiói jártak keletnek és nyugotnak, maig még utjokat mindenütt téglatöredékek jelelik. A jól égetett, szilárd nagy négyszögű vörhenyes téglákról, a legiók számával és nevével ismerünk táborhelyeikre. Mellettük ott találjuk még rendszeren a gyar-

matnak vagy municipiumnak többnyire kevésbé szép és szilárd téglatöredékeit is, a magánygyártók jegyével vagy névével, s köztök a számos finom terra sigillata cserepet. Kétségtelen, hogy a romaiak az agyagégetéshez értettek, a ceramikának általában nagy mesterei voltak! Mind a mellett jellemző művészi tégláépítészetre még sem emelkedtek. A világ hódítói, kiknek rendelkezésére állott a legjelesebb márványanyag, úgy látszik átalították inkább az égetett agyagból készült építészeti pótanyagot monumentalis alkotmányaiknál, mintsem hogy azt művészileg kifejtették volna. Jellemző erre nézve Augustus dicsekvő mondata, hogy Rómát, melyet uralkodása kezdetén téglából épültnek talált, uralkodása végén, mint márvány várost hagyja hátra.

A classicus ízlés műidomaira, az antik oszloprendszer alakítására valóban a téglá nem volt alkalmas anyag, miután ezen eredetileg a faépítészetből eredt ízlésben, már a kő is pótanyag volt; de a kő monolithok könnyebben pótolhatták még a gerendát, mintsem a darabos téglá; mely azért nagyobbára csak is faltömegre használtatott, a nélkül, hogy művészibb constructióra vagy ékitményi formákra alkalmaztatott volna — ha talán a terracottából képzett egy és más ékitményt és a téglarakmű (Ziegelmosaik) szép talajzatokat kiveszszük. — Az ily faltömegek azután bevakolva, az erős római kőragasz által még erősebbé, a befestés által pedig ízletessé is képeztettek; a mi ott a kedvező éghajlat alatt az idő befolyásával is daczolhatott. Vagy hogy síma márványlapok födéek a palota darabos téglafalát, melyek az építészet műalakzatai kivitelére alkalmassabbak voltak,

A középkor annyi új forma alkotója a polgári s egyházi társadalomban s ezzel együtt a művészetben is, volt az, mely új építészeti idomok kifejtésével a tégláépítészetnek is külön, megfelelő újabb műirányt s alakot adott.

De mint a legtöbb esetben, úgy itt is, az élet legnagyobb mestere a szükség volt az, úgy látszik, mely a monumentalis tégláépítészet kifejlesztésére a legtöbbet tett.

Mert ámbár a téglaműépítészet alkotmányai szórványosan Olaszországban épen úgy, mint Angol- Francia- és Németországban előjönnek; sőt például Pisaban, Sienaban, Bo-

lognaban s a t., márványpaloták tőszomszédságában is teljes jelentékenységekben találhatók. Mind a mellett még is Európának azon vidékei, melyek használható körétegek szűkében vannak, képezik a téglaműépítészetnek sajátági hazáját; hol, különösen éjszaki Németországban s a szomszéd tartományokban, a XIII-dik s következő századokban teljes kifejlődését és virágzását elérte. Midőn kezdve mintegy Dánia éjszaki csúcsától egész Krakóig, s Altmark nyugoti határaitól fogva Poroszország éjszakkeleti részein túl, a közszegény vidékeken sajátságos s nagy műbecsű monumentális téglapítészket keletkezett; minő Németországnak még más részeiben is p. o. Alsó-Szászországban s az Elbe folyam nyugoti oldalán legalább szórványosan előjön. ¹⁾

Egyébiránt valamint minden műfejlődés, úgy a téglapítészket is csak fokenként emelkedett műjelentékenységre. A románépítészket korában például a köépítéstől még nem igen különbözött. A román idom tömör falalkotásának ugyan is a téglapítészket csak úgy megfelelhet, mint a köépítészket. Ámbár már a román idom egyes ornamentatioi alakzatai, mint például a az úgynevezett szikszak-, a fűrész- vagy fogalakú ékitményi minták, ha nem téglapítészketből származtak áta köépítészketbe, úgy mindenesetre a téglából, melynek némileg alakzatával birnak, még könnyebben képezhetők, mint köből.

---

¹⁾ Jellemző erre nézve, mily műkellék volt a téglá, s mily gond fordítottatott rá, az is, hogy a középkori nagyobbszerű- egyház és monostoralapításoknál megemlítették mindjárt a téglavető is, melyaz építési házhelylyel együtt egyelőre mintegy az építészeti műnek feltétele adományoztatott. Így a berlini Klosterféle, műtéglákból épült egyháznak Kuglernél (Kleine Schriften und Studien zur Kunstgeschichte I. 103) közlött egyik feliratában találom : Anno millesimo ducentesimo LXXI. Illustris. principes et domini, dominus Otto et dominus Albertus, marchiones brandenburguci, erga ordinem speciali devotione permoti, aream ubi praesens monasterium est constructum, fratribus contulerunt gratiose, perpetue possidendam. Post hoc, anno domini MCCXC, strenuus miles, dominus Jacobus, dominus de Nebede, donavit fratribus hujus loci *latericidinum* (téglavető ház), sitam inter Tempelhoven et Berolinum. Sicque dictus miles et principes praefati, exstiterunt istius claustris fundatores. Hasonló nyomok nálunk is figyelmet érdemelnek.

De még az úgynevezett transennalstilben is vagy is az átmeneti izlésben, t. i. a románból a gótba, csak kevésbé észlelhető a téglaeépítészet művészi kifejlődése; melyet csak a következő építészeti korszak, a gót idom fejlesztett ki teljesen. A gótrendszernek lényegénél, a támrendszerénél és csúcsívképzésénél fogva ugyan is a boltozat súlya könnyebbedvén, a tömőrfalak, sőt általában az oldalfalak feleslegessé válnak. Helyettük csak egyes szilárdabb támpontok kívántattak, melyekre a boltfészek s bolthelyezés összes súlya irányoztatott. Ennek következtében a tömőrfalak vékonyodtak, s az oldalfalak többé vagy kevésbé, sőt a rendszer teljes kiképzésében, majd nem egészen elenyésztek. A falak támpontjait erősebben előszükő oldaltámok (Strebe Pfeiler), valamint nagyobb mérvű alkotmányoknál támívek vagy szökívek (Strebebogen) alkalmaztattak. Az így már feleslegessé vált csupasz falazat sűrű és hosszú ablakzatnak adott helyet, s az egész épület csupán mintegy a támrendszer alkotván, sajátlag egy rendszeresen tagozott épületváz állott elő, melyhez képest ismét a támoknak összhangzó tagozása s felfelé vékonyodása vagy is ifjúdása által, bizonyos életteljes szervezet, minden részletet egész a legkisebb végletekig átható organismus keletkezett.

Ily irányban építeni, hol a legkisebb részletnek is a czirkalom, a tervrajz és véső adott alakot, mindenesetre annyit tesz, mint műértelemmel construálni; de hogy már az ily részletekig ható szervezetnek a tömör falazatra való téglalak minden lépten ellent állott világos. Mert a mily becses építészeti anyag a téglafaltömegeknél, oly nehéz s alkalmatlan a nem képezhető, törékeny s az időjárás kedvezőtlen befolyásának kitett téglát izletesebb tagozásokra alkalmazni. Mindezen nehézségeket azonban a középkori műépítészetnek páratlan alkotó ereje s művészi szelleme legyőzte; nem mint ha a lehetetlent kísértette volna meg, a köépítészeti szervezetnek és tagozásnak teljes elsajátítása által; de az által, hogy anyagához képest, annak megfelelő műtehetséget fejtett ki. Mig ugyan is az átképezhető faragott kőanyagnál fogva, tiszta támrendszernek lehetett alakulni, melynél az oldalfalazat csupán a tér kitöltésére szolgált; addig a téglaeépítészet-

nek lényege megmarad ugyan a falrendszer, de ezen falrendszernek tagozására s áttörésére törekszik. Amannak feladata volt: a falnak *feloszlatása*, ennek feladata lőn a faltömegnek *felosztása* fülkék s vaktagozások (Nischen, Blenden) által. S ha e mellett a téглаépítészet megtartotta még a gót idomban is a román ízlésnek faltömeges, nyugodt, egyszerű jellemét, a részletekben mégis a romántól lényegesen eltérő átképzettebb új műalakítást mutat. Mindazon változatos tagozásokat, melyeket a körmérő rajza tervezett, s a faragó művésője eddig a kőanyagból alkotott, most a mintának és présnek kellett agyagból is képezni. A vegyészett ezen felül legegyszerűbb szereivel segítségére állott, hogy nem csak az egyhangú és szemsértő veres téгла külszinnnek változatos és kellemes színezetet kölcsönözzen, de hogy ezt emelve, fénymázás, glasirozott, burkolata által a granithoz hasonló szilárdságúvá is tegye.

Ezen általam most említett technikai előnyöknél fogva, melyeket a fénymázás és színes téгла alkalmazása szolgáltatott, még egy újabb nevezetes momentum is jön tekintetbe. Figyelmeztetek ugyan is ismételve arra, mit már értekezésem elején mondtam, hogy a középkori műépítészet nyers, azaz vakolat nélküli építészet lévén, az építésznek épülete külső kinézése végett meglehetősen gondja volt építési anyagának külső minőségére is, midőn annak kevésbbé szilárd voltát, vagy csak egyenetlenségeit is nem lehetett védő s egyöntetű vakolatburokkal erősíteni és leplezni.

Hogy a faragott, vésett négyszögű kőnél, vagy épen síma márványlapnál, hol ez az építésznek rendelkezésére állott, ily külső vakolatra szüksége sem volt, azt ugyan említenem sem kell annak, a ki csak valaha összehasonlította az ily faragott négyszögű kőből épült alkotmányoknak egyszerűségében is nagyszerű imposant kinézését, vakolt egyházaink és palotáink kimázolt, jellemtelen vagy czikornyás külsejével. Román és gótkori monumentális emlékeink, felséges basilikáink és magasztos gót domjaink, mint a jáki, lébényi, kassai s a t. intő példák erre, melyek hazánknak dús és választékos kőanyaga mellett követésre hívnak. És még is a középkori építő műmester, mondhatnók, kőanyaga ezen egyöntetű szépségével sem érte be. Hatását nevelte még többnyire azzal, hogy al-

kotmányának gyöngéden váltakozó színezetű külsőt adott: majd sárgás, majd kékes vagy zöldes szürke színezetű négyszög kölapokat kockásan vagy rétegesen alkalmazva változtatott; s ezen egyszerű fogás által épen oly természetes, mint ízletes festői polychromaticus hatást eszközölt. Így épült már egykor *esztergomi* régi basilikánk, melynek szétszórt romjai között sokszor szemléltem, sőt gyűjteményembe fel is szedtem egyes töredékeit azon élénksárga és majdnem hófehér köveknek, melyeknek négyszögű faragott kölapjai színezetével ezen műemkek főegyházunk nagyszerűsége mellett bizonyára meglepő szépségű kellemes külső színhatást is gyakorolhatott. Epen így szemléltem e napokban, legújabbán felfedezett egyik érdekes XIII-dik századi román basilikának, a *kisbényi* egyháznak — melynek rajza, az Akademia archeologiai bizottmányának meghagyásából Henszmann társunk által már is készül — most fájdalom vakolat alatt lappangó falait; hol ismét zöldes-szürke s ugyanazon szép sárga színezetű trachyt kölapok váltakoznak. Ezen szindús sárga kőnek példányát, Akademiánk palotája számára bemutatva, itt Akadémiai teremünk előszobájában is belépve szemlélhetjük. Hogy ne is említsem a pannonhalmi monostori egyháznak e tekintetben kitünő példáját, hol a táмок festői dús oszlopcsoportozatai fehér homokkő, vörös és sárga márvány, most természetesen egyiránt bemeszelt, oszlopszálakkal váltakozva, páratlan architektonikai diszt kölcsönözhettek ezen, már magában véve is valódi építészeti remeknek.

De nem mindig volt ily szerencsés az építész, hogy hasonló anyaggal rendelkezhetett volna. Gyakran még csak anynyi négyszögű kölappal sem birt, hogy véle épülete külsejét beburkolhatta volna. Mind a mellett a monumentalis építésznek mindenkor szorosán megkívánt kelléke volt, hogy a vakolatlan falkülső szabályos, sőt ízletes szerkezettel birjon. Így keletkeztek különböző korszakok s anyagok szerint az építészet ismeretes különféle *falszerkezetei*. A közönséges, vágott és törött kőből, szabályos rétegezés nélkül épült falazat — az úgynevezett: opus incertum, franczia: appareil irregulier, angoly: rubble work — mellett egyik legrégibb ősműépítészeti falszerkezet volt már az úgy nevezett *cyklopi* falmű. Ez

abban áll, hogy nagyobb szikladarabok szabálytalan többszögre faragva, köragasztás nélkül, élleikkel úgy egymásba illesztetnek, hogy a legszilárdabb falazatot képezik. Ezt követi a szabályos, nagy *négyszögűre faragott kövekkel való építés* — (Quaderbau, francia: grand appareil); vagy a hol nagyobb kövek nem állottak az építész rendelkezésére, hasonlóan középszerű s kisebb alaku kövek is alkalmaztattak — (a francia műnyelven megkülönböztetve az előbbitől úgynevezett moyen és petit appareil). A négyszögű köveknek durvább külseje, midőn ezek csupán széleiken faragva, mélyebb rovátkokat mutatnak, képezi az építészetben az úgynevezett *rustica* modort. A középkorban olykor a várak, bástyák és tornyok falain a négyszögű ismét púposra faragva, kidomborítva is alkalmaztatott, ez az úgynevezett púpos vagy domború négyszög, a német műnyelven Buckelquaderbau; vagy hosszas alakú négyszögben is (az úgynevezett fr. appareil allongé). Ellenben ha a négyszögek kövek harántosan fektetnek, úgy rovátkaik egymást mintegy keresztül metsző *hálózatot* képeznek; mint a római úgynevezett opus reticulatum (német: Netzwerk); vagy vékonyabb oldalukkal alkalmazva egymást éles szögben érintő réteges fekhelyzetben *kalászos* alakzatot mutatnak, mint szinte már a rómaiknál is úgy nevezett opus spicatum (francia: appareil en épi, vagy arrête de poisson, német: Fischgräte, angol: herrin-bone work). Olykor azonban a körétegek téglasorokkal is váltakozva jönnek elő, vagy csak egyes, kalászos vagy csürlődés alakban alkalmazott téglarétegekkel közbe szakítva: az úgynevezett *vegyes falakat*, (opus mixtum, appareil mixte).

Ily külső szabályos szerkezet azután a monumentalis építészetnek mulhatlan kelléke volt, még akkor is, ha a többi falbéllet közönséges törött kőből vagy épen falöntetből épült. Az utóbbi mód az úgynevezett emblectum (remplissage, Gussmauerwerk), midőn két külső vékony falréteg közé kavics és kötödéssel vegyített homok- és mészfalragasztás öntetett. — Sőt olykor az egyenetlen nagyságu külső kölapokba vésettek be a szabályos rovátkok, többnyire élénk vörösre kifestve, melyeknek azután e szerint a négyszögű, hálózatos s a t. rendes falszerkezetet kellett ábrázolniok.

Más az már, ha a nyers építészet kő hiányában csupán téglá anyagra volt szorítva. Mindenki tudja, hogy a közönséges vörhőnyes téglából épült falazat vakolat nélkül, nem a legkellemesebb külsővel ajánlkozik; kertfalon, gyárkéményen vagy legfelebb gazdasági épületeken talán megjárja még, de monumentalis épületen bizonyára nem.

Hogy azért a téglá műépítészeti czélnek megfeleljen, mind anyagára, mind külalakjára és színére nézve a műépítész kiváló gondját veszi igénybe. A középkor monumentalis tégláépítészetében ennélfogva a földvegyületre és kiegészítésre nézve kitünő tökéletességű téglá használtatott csak. A külszínre nézve pedig a mai egyhangú vörhőnyes színezetű helyett többszínű, ugymint sötét vörös, sárga, zöld, fekete, olykor viola, kék és fehér színű, sőt tarka mintegy márványeres is gyártatott. Ezenfelül mind a szilárdság, mind a színezet hatásának fokozása végett fénymázasan is (glasírozva) készített; valamint a mainál többnyire tetemesebb nagyságban és műmintázatokkal is préselve állítatott elő: párkányzatokra, ajtó s ablakbélleti tagozásokra, úgy ívgerinczekül, váll- és zárkövekül, oszlopfők részleteül s a t.; egyszerűval a gót idom dús zlésének diszművezete sokféle igényeihez képest alakítva.

De már maga a téglarakat is a falazatban, ha gondosan és csinosan kezeltetik a falragaszréteg, szép rajzmintákat képes előállítani; különösen pedig ha a téglák váltakozva, bizonyos rendszer szerint szabályosan alkalmaztatnak: majd hosszú, majd keskeny oldalukkal rakva. (A német műszó szerint a téglá hosszú oldala Läufer, a keskeny Binder vagy Strecker.) E szerint a rendes változatok például: hogy egy sorban vagy rétegben egy téglá mindig hosszú oldalával, a következő ellenben keskeny oldallal alkalmaztatik; vagy egy egész réteg csupa hosszú oldalú téglákból áll, míg a következő a téglá keskeny oldalával rakatik; vagy két hosszú oldallal rakott téglá és réteg után következik a keskeny oldalú, s így tovább. Ezen egyszerű alakítással már is tehát dús változatosság eszközölhető. Még inkább fokozható az, ha a téglarétegek nem csupán fekhelyezetben, de például élökre állítva szögben alkalmaztatnak, s e szerint úgynevezett kalászos falrakatot, (opus spicatum, lásd a táblán 2 ábra), vagy általában harántos

alkalmazás által csürlödéd, ferdény (rhomboidalis, Rautenförmig, lozangé) alakzatokat képeznek. Nevelhető továbbá a változatosság a színes téglarétegek változtatása által, midőn például, mint leggyakrabban, az egyik réteg vörös a másik réteg fekete színű téglából áll, mint a Stargardi Mariaegyházon; vagy koczkásan ostábla módjára rakva, mint a Danzigi egyház párkányzatán, hol így sárga és kékszinű téglák váltakoznak. Olykor a színek növekedő harántos fokozatokat (lásd a táblán 4. sz.) képeznek, mint Brandenburg egyik tornyán, vagy csürlödéd alakokat képeznek (lásd a táblán 6 és 7. sz. ábra). Ügyesen használtatott fel ezen színjátékra még a vakolat is az által például, hogy áttörött alakzatokat képező diszitményi téglák közt az átlátszó faltérnek vakolata befestetett. Így például a Tangermündei Sz. Istvánegyház egyik kapuzatár s a t.

Ily módon, mint látni, a mily változatos, oly izletes külsőt képezhetett a téglá anyag is. Mert míg a köépítészetben az által, hogy minden egyes kődarab művészileg átképezhető, természetesen a legnagyobb változatosság eszközölhető: addig a tégláépítészetben egyszerű formák sokféle combinációi által, ép oly érdekes és dús változatok keletkeznek. És mint Essenwein, a tégláépítészet egyik kitünő mestere mondja: a tégláépítészetnek egyik kiváló ingere épen az, hogy benne a legegyszerűbb eszközökkel is gyakran nagyszerű hatás eszközölhető.

Ezen, azt lehet tehát mondani egyszerű technikával győzte le a középkor művészete nem csak mindazon nehézségeket, melyeket egész vidékek közszegénysége, vagy csak egyes helyeken építésre alkalmas kőnek hiánya elébe gördített; de a tégláanyag művészi formálása által e nehézségeken diadalmaskodva, a műépítészetnek mind anyagra, mind pedig alakításra nézve új és változatos dús tért nyitott.

Igy keletkeztek Európa s különösen éjszaki Németország azon nagyszerű monumentális tégláépítményei: basilikák és dómok, várak és paloták, melyeket, mint valódi műalkotmányokat és műremekeket, maig álmélkodással páros méltánnyal tekintünk; minők például a Tangermünde melletti jeri-

chow, fischbecki, brandenburg-lehnini, ratzeburgi, arendsei sat. románkori monostori egyházak és basilikák ; a schwerini dobberau, prenzlaui, stendali, stargardi, marienburgi, bützow, berlini sat. gót domok és egyházak ; a lübecki, wismari, stralsundi, thorni, stettini, stargardi, marienburgi, anklami sat. valamint ezek mellett, az olasz pisai, siennai, bolognai sat. paloták, várak, tornyok, melyeknek egyiránt művészi constructiója, valamint ékítményrészleteik a műépítészetet új conceptiókkal megtermekenyítvén, örök műbecsű mintákat állítottak elő.

Annál bámulandóbb, hogy a középkori monumentalis építészeti irány enyésztevel, mindezen magasztos emlékek századok óta mind a műirodalomra, mind a műgyakorlatra nézve majdnem észrevételenül léteztek. Még az újabb monumentalis archeologia is, mely a középkori műirány ismeretét napjainkban egyszerre annyira felkarolta, valamint a műépítészeti tankönyvei alig hogy reflectáltak a tárgyra ; és csak is legújabb kiadásaikban látunk egyegy sovány fejezetet szánva a középkori tégláépítészetnek azon érdekes monographiák nyomán, melyek a tárgy iránt újabban figyelmet gerjeszteni törekedtek. ¹⁾

De hogy mi közünk nekünk sajátlag mindezzel, megmondom már, miután ezen előzményekkel tárgyam méltánylására utat tereltem. Mióta a magyar műemlékek tanulmányozásával foglalkozom, vizsgálataim nyomán már évek óta azon nyomasztó érzet kísért, hogy nekünk monumentalis téglá-

---

¹⁾ A monumentalis tégláépítészet irodalmában is meglehetősen legelőül áll, hasonló kezdeményezéseivel a műtörténetben iratai által korszakot alkotó Kugler (lásd *Kleine Schriften und Studien zur Kunstgeschichte* I. 102.) Nevezetesebbek utánna Minutoli „*Denkmäler Mittelalterlicher Kunst in d. Brandenburg. Marken* 1836. Quast. *Zur Charakteristik des älteren Ziegelbaues etc. Deutsch. Kunst.* 1850. Kallenbach *chronologie der d. mittelalt. Baukunst.* 2. Aufl. 22. lap : Backsteinbau. De kivált Essenwein *Norddeutschlands Backsteinbau im Mittelalter* (1856). Ezentúl az építészet történetének újabb kiadású kézi és tankönyveiben is tekintetbe vétetett, mint Lübke : *Geschichte der Architektur* 2. Aufl. 343. Kugler *Geschichte der Baukunst* II. 555. Lübke *Vorschule zur Geschichte d. Kirchenbaukunst.* 4-dik kiad. Backsteinbau. 74. lap.

építészetünk nem volt, hogy hazánk és nemzetünk a téglamű-építészetet nem ismerte. De ez még hagyján, ha ezzel egy-szersmind nem volna kimondva az: hogy ha a monumentalis tégláépítészet nálunk nem létezett, úgy hazánknak egy nagy része, nevezetesen a magyar alföld a monumentalis építészetet általában nélkülözte, nem ismerte; sőt nem is ismerhette, mert nem gyakorolhatta.

Megmondom az okát miért? Midőn ezen tanulmányaim kezdetén Csallóköz szigetének, azóta az Akademia Archaeologiai közleményeinek I. részében kiadott műemlékeit vizsgáltam, nevezetesen feltűnt volt már előttem, hogy ámbár ezen vidéknek számra mintegy 30 gót modorú régi egyháza, talán hármát kivéve, mind téglából épült, a szigetnek kő szűke miatt, még is a téglaműépítészetnek legkisebb nyoma sem volt mindezen egyházakon észrevehető. Ezen közönséges művészietlen tégláépítészetnek tulajdonítottam már akkor a gót idommal homlokegyenest ellenkező azon tömör, tagozatlan és szervezetlen falrendszert, mely ezen egyházakon uralkodik, valamint a művészibb részleteknek részint szegénységét, részint hiányát, s egyáltalában a műemmelkedettség s műépítészeti magasabb kellékek nélkülözését. Mert a hol a legnélkülözhetlenebb szervezeti és tagozati részletek elkerülhetlenek voltak, mint ívgerinczek, váll- és zárkövek, ajtó- s ablakbélletek, ezek kőből készültek. És valamint ezen részletekben a tégláépítészet művészetét rajtok hasztalan keressük, úgy a külső falazaton sem veszünk észre művészibb falrakatot, színes vagy mázos téglákat. Ugy hogy fel kell tennünk, miszerint akár nyers közönséges vörhenyes téglaművel birtak, akár pedig vakolattal épültek eredetileg, mindenesetre a monumentalis műépítészet legcsekélyebb igényeitől is igen távol maradtak. Lehet ugyan — mint már szinte akkor megjegyeztem — hogy ezen egyházak egy részének vakolata nem csak belül, de kívülről is már eredetileg alfresco ki volt festve. Egyesekről legalább, mint a kürti, várkonyi, püspöki egyházakról felhozott nyomok tanúsítják, ez kétségtelennek látszik. Ily befestés ha nem is műépítészeti, de még is műízletes kinézést kölcsönözhetett a másképp csupasz falaknak. De ezen gyakorlat is nyilván sem valamennyi egyházra, sem az egyeseknek egész

falterére nem volt kiterjeszthető. Legalább a külső falterekre nem, melyeken a fresco a mily költséges, mégis igen kevésbé tartós palliatív szépítő szer lett volna.

Valószínűbb azonban, hogy ezen emlékek nagyobb részénél a nyers vörös téglafal egész ékességét és tagozását azon faragott körészletek képezték, melyek mint ívgerinczek, zár- és vállkövek, ablak és ajtófelek alkalmaztattak; ámbár ezekből is a külső falakra minél kevesebb jutott. De az egyházbelsőben is még mindég igen szegény s a műépítészeti igényeket kevésbé kielégítő tagozást képezhettek.

Hasonló eredményre vezetett a páratlanul érdekesebb, s alapszervezeténél fogva hazánk műépítészetében korszakias nevezetességű Deákmonostori XIII-dik századi román idomú basilikánknak vizsgálata. Leírásában ¹⁾ jellemezve közönséges téглаépítészettét, ámbár a csallóközi építészeti emlékeknel jóval szilárdabb és szebb, sötétvörös téглаanyaggal bir, megjegyeztem már, hogy valamint a monumentális téглаépítészetté kellékeivel nem dicsekedhetik, úgy még azon művészibb kőfaragvány részleteket is nélkülözi, melyek még Csallóköz műszegény egyházaiban sem hiányzanak.

Ezen számosabb példák nyomán már akkor nyilatkoztam, hogy kétségbe kell esnünk a fölött, miszerint Magyarországon a téглаépítészet monumentális becsüvé, műépítészetté fejlődött volna.

És valóban, ha már Csallóközben és a Vágközön, hol akár a fát téглаégetésre, akár a kőanyagot építésre a Dunán és Vágon csupán néhány mértföldnyi távolságról könnyűszerrel lehetett szállítani, ily kiáltó szegénységgel találkozunk, milyen lehetett a fa- és kőszegény magyar alföld monumentális építészete!?

Tudomásra csakugyan eddig egy adat, egy példa sem jutott, mely csak távolról is tanúsíthatta volna, hogy sík földünkön, a kőnek hiányában, hasonló téглаépítészet fejlődött volna ki, mielőt hasonló körülmények között a külföldön ki-

---

¹⁾ Ipolyi magyar műemlékek II. sor. I. Deákmonostori XIII. századi román basilika (külön nyomat az Akademia évkönyveiből) 58 és 61. lap.

fejlődni láttunk. Sőt épen az alföldnek ismeretes két legnevezetesebb építészeti emléke, a téglaműépítészetnek legkifejlődöttebb korából, egymint a *szegedi* alsóvárosi és a híresztelt *nyírbátori*, mai reformatus gót egyház, valamint az ottani minorita kolostor gót temploma is, e tekintetben a legszomorúbb példát szolgáltatják. Mindannyi közönséges téglapépület, de nem csak a téglaműépítészlet minden nyoma nélkül, hanem egyszersmind a műszegénységnek non plus ultrája; a menyire a két előbb említett egyház ivezetének gerincei — azon majdnem egyetlen műrészlet, mely bennök még észrevehető — szerves tagok helyett, csupán a donga ívezetre vaszsögekkel fölaggatott főszből színre készült álgerinczek; míg az utóbb nevezett egyház ablakainak gót diszművezete vésett kőtagozat helyett fából, tölgyfából készült!

Oly tünemény mindenestre, mely a legvérmesebb fürkészőt is lemondásra kényszerítheti. Csakhogy a buzgó vizsgálónak, épen úgy, mint a buzgó hívőnek soha sem szabad kétségbe esni. Kitartó és folytatott vizsgálataim közt történt, hogy épen akkor, midőn nem véltem volna, végre sikerült monumentális téglapítészetünknek jelentékeny nyomaira akadnom.

Szabolcsban Nyíregyházán találtam először is érdekes nyomára. A városnak újabb egyházai közt, uttól félre eső egy kisebb temploma vont a magára figyelmemet, a gót modort jellemző azon félreismerhetlen külalakzata által, melyet a tárgyavatott szem még akkor is felismer, ha, mint itt is, az épület gót idoma minden részleteiből teljesen kivetkőztetett. Elég okom volt tehát rá, hogy közelebbről megtekintsem. Mily nagy volt azonban meglepetésem, midőn rajta véletlenül egy helyütt, a mintegy három ölnyi hosszágban s egy két lábnyi magasságban lehullott vakolat által láthatóvá lett téglákban, egész sorát a különböző színű: zöld, sárga, viola, fekete és vörös tégláknak láthattam. Helybéli barátim, ismerősök és ismeretlenek, a kik körül fogtak, s kiket érdekes felfedezésemről értesítettem, mint ilyenkor történni szokott, majd itt, majd ott Szabolcsban látott hasonló színes téglákról emlékezni vélekedtek. A felfedezés mellett tehát egyszerre még az is constatirozva lett volna, hogy e példa nem áll egyedül.

Jelentésem következtében az Akademia Archaeologiai bizottságja által ezen érdekes tárgynak további nyomozásával megbízva, ennek már is rövid, de biztos eredményét terjesztem az Akademia elébe. Jelentésemet Nyíregyházával, hol az első példát találtam kezdem, és most eleve csupán *Szabolcs* megyén át, hol eddig a legtöbb nyom felől értesülve vizsgáldtam, folytatom.

I. A *nyíregyházi* említettem kis gótegyház e tekintetben legelőször érdemel figyelmet. A helybeli egyházi emlékek idevágó történetére nézve hamarjában csak azt vagyok képes adatul felhozni, hogy Nyíregyházának virágzó plébániája már a XIV-ik században említették. A pápai tizednek 1332—1337-ig történt összeírásában, melynek eredetie a vatikáni levéltárban találhatók, honnét hiteles másolatát a magyar történet iránt érdemesült Garampi bibornok Gróf Eszterházy Károly egri püspökkel közölte, az egri püspöki megyében akkoriban virágzott plébániák között ugyan is már Nyíregyháza is neveztetik. ¹⁾ De egyébiránt neve is, melynél fogva kitűnőleg *egyháznak* neveztetik, mint több ily nevű helységekénél, úgy itt is nyilván arra mutat, hogy a vidéknek ősrégi anyaegyháza lehetett. Vajjon az itt szóban levő gót modorú mai reformatus kis egyházépület volt-e azon említett XIV-dik századi nyíregyházi plébániai egyház? vagy hogy már akkor egy más ilyen mellett létezett-e? avagy, hogy később annak helyébe lépett-e? minden más adat szükében biztoson meg nem határozható. Kétségtelennek látszik mégis az, hogy valamint a XIV-dik századnál nem régibb, úgy a reformatiót jóval megelőzte; mert idoma szerint ítélve legalább is a XV-dik században épülhetett. A reformatió kezdetével úgy látszik

¹⁾ Lásd Schemat. Cleri Dioec. Agriens. 1832. 17 és 158 lap, valamint a következő évkönyvekben. Lásd szinte az 1833-diki 71. lapját. Az 1857 Vasárnapi Ujságban 41. sz. 432. lap olvasható, hogy „a reformatus régi gótmodorú szentegyháznak homlokzatán még 1770-ik évben tisztán olvasható volt, s jelenleg ismét tökéletesen olvasható, (mert 1830-dik évben a betűk kijavítottak), felírás tanúsítása szerint 1400 év óta áll fen; és csakugyan egyháztól (a mint azt a város czímerrajza mutatja) veheti elnevezését, minthogy akkoriban egy üldözött vallásfelekezet titkon egy nyírfa erdőben végezte volna isteni tiszteletét“ (!?).

azonnal a helvét vallásu reformátusok birtokába jutott, s azon-
túl folytonosan is birtokukban volt, mint későbbi e korbéli
évkönyvei tanúsítják, és miután még a XVII-dik század vé-
gén és XVIII-dik elején sem létezett többé katolikus plé-
bánia Nyíregyházán. ¹⁾

Régi eredeti alakjából egyébiránt majdnem teljesen ki-
vetköztetve és minden díszét vesztve, gót idomát csupán még
szentélyének a nyolcz szögből képezett három oldalú záro-
dása és tagozott támfalai hirdetik. Sem eredeti boltozata nem
maradt meg, melyet most a szentélyben újabb dongaboltozat,
a hajóban pedig deszkatáblázatú fölep pótol; sem átalakított
ablakain a csúcsív nem található. Annál inkább teljesen hiány-
zanak a díszművezetek. Csupán külsején, a tagozott oldaltá-
mokon kívül, láthatók még nyugoti oldalán valami kisebb-
szerű portale nyomai, a késő gótkorszaki egyenesen átszelt
hármassal ível s igen durva művezetű tagozással, melynek
egyenetlenségei lehet a későbbi javítási vakolatok rovására
esnek.

Igy semmi műrészletek, sőt csak egy árva párkányzati
tagozás sem lévén többé a sokszorosan romladozó, ismételve
tatarozott és foldozott, számtalanszor bevakolt és kimeszelt
egyházon, természetes, hogy a monumentális téglalapítészet-
nek sajátlagi műalakzatait, mintázatok szerint préselt téglákat
hiában keresnénk már az épületen, ha netalán eredetileg al-
kalmaztattak volna is. De fenmaradtak azért még falai, és
pedig színes téglákból épült falai; és nekünk eleve ez is elég.
Ezen színes téglákból is ugyan jelenleg csak épen annyi lát-
ható, a mennyi a lehullott vakolat által napfényre jött. Az
egyházhajó déli oldalán, bemenettől balra, a földtől néhány
lábnyi magasságban szemlélhető a legnagyobb részlet. Itt
mintegy három ölnyi hosszúságban, s némely helyen alig egy-
két lábnyi szélességben jön elő azon néhány réteg, melyet a
szöveghez mellékelte rajztáblán az 5. sz. alatti festett ábra
mutat. Mit különösen a színre nézve még sem lehetett minden

¹⁾ A Telekesi István püspök által 1669 és 1713-ban összeírt egri
megyei parochiák között legalább még nem találtatik. Lásd az
1853-diki egri megyei névkönyvet 72. lap. —

árnyalatokon át egészen híven adni. A téglák színe mint látni, túlnyomólag zöld, még pedig egy neme a szürkés zöldnek, változó erősebb s halaványabb színezettel; e mellett gyakoriabbak még a sárga és fekete színűek. A fekete színű téglák sajátságosan a többinél puhábbaknak és porhanyóknak mutatkoztak; egyik téglá, melynek felületéről a zöldszín lelevéledzve mintegy elvált, belül egészen ily koromfekete s e mellett körömmel vájható pulha volt. A sárga téglák, vannak pedig itt világos- és sötétsárgák, a legélénkebben tartották meg határozott színüket. Ellenben az előjött vörös és vörhőnyes színű téglák többnyire kisebb és a többi falrakatból kiváló közönséges tégladaraboknak látszanak, melyek valószínűleg újabban, csupán foltozások alkalmával helyeztetek be ott, hol az előbbi téglák kitörtek, mit vastagabb vakolatuk is tanúsít. Nevezetesebb, hogy néhány tégladarabon vegyes, tarka színezet vehető észre, például zöld és viola, sárga és vörös, sárga és zöld. Ezen színvegyület majd egyes eltérő színű pontokban vagy pettyekben, majd hosszas erekben, mint a márványzat, de gyakran nagyobb részletekben is mutatkozik, úgy, hogy például a téglá egyik része violaszín, másik része zöldes. Az ily színvegyület már az agyagvegyítés által is keletkezik, s az ily téglák márványozottaknak nevezetnek ¹⁾. Egyébiránt itt azon színnel, mely a téglák külsején látható, többnyire belsejök is egészen át van hatva, mint ez a gyűjteményemben levő, itt szerzett, különféle színű téglatöredékeken szemlélhető. Hogy a külszín mindezen téglákon az egyszínűeknél is igen sokféle árnyalatban mutatkozik s rendesen annyira bágyadt és halavány, hogy első tekintetre alig lehet határozottan kiismerni, ennek oka lehet már egyrészt a régi, e tekintetben nem igen nagy szabatsággal működő vegyészeti technikának hibás és süketlen eljárása; de másrészt látjuk azt is, hogy ezen téglák külseje századokon át a portól lepve, eső nedvességének és a nap szívozó hatásának kitéve, a szín épségének meglehetősen káros elemi befolyások alatt szenvedett; mint azt kitöredezett, eső-

¹⁾ Durch die Mengung des Thons — mondja Essenwein Backsteinbau 6. lap — entstehen Marmorirte.

Archaeolog. közlem. II.

től kiázott, por- és sártól nemcsak belepett, de áthatott külsejük mutatja. Nem kevésbé hatott a színre a későbbi vakolat és mészburok. Mert tudnunk kell, hogy a későbbi ízléstelen és hanyag kor, majd ezen ízléstelenségénél fogva a színes külsőt fehérre meszelte, majd pedig ügyetlenségénél fogva, nem tudván másképp a romladozó vagy repedező falakon segíteni, azokat bevakolta. Ez történt egyébiránt sokhelyütt még a négyszögű kövekből épült egyházakkal is, például az említettem kisbényi kétszínben változó négyszögű faragott kövekből épült román basilika falaival; nyilván hasonló oknál fogva; a fehérre meszelt fal izletesebbnek tetszett egyrészt az idő által barnított kő természetes szépségénél; de másrészt ez által a támadt repedéseknek leplezése is szándékolatott. Nem lehet tehát azért csudálnunk, hogy monumentális téglaeépítészetünk nyomait csak is a mész és vakolat megett lehet felfedeznünk.

Mindamelletts nyíregyházi emlékünknél a vakolat-tól és mésztől megszabadult ezen néhány lábnyi kis terén is oly dús, sőt mondhatnók majdnem páratlan színezettel lép előnkbe a téglaeépítész, mihez a külföldnek e tekintetben a mienknél hasonlíthatlanul becsesebb és dúsabb emlékein csak kevés hozzáfoghatót találunk. A mellett ugyan is, hogy majdnem minden színű téglát találunk emléünkön, úgymint: feketét, zöldet, sárgát, viola és veres színűt, ezen felül még ezen színek egyes árnyalatai majd a fehérig és kékig, szürkéig és barnáig emelkednek, vagy halaványodnak. Előjönnek ugyan a külföldi emlékeken is mindezen téglaszínek, de némelyek csak igen ritkán, mások soha sem egyszerre együtt. — Essenwein például, az éjszak-németországi középkori téglaeépítészetről szóló jeles munkájában mondja, hogy a téglák színe: fekete és zöld, ritkábban viola s még ritkábban sárga, kék vagy fehér; rendesen azonban csak fekete és sötétvörös ¹⁾. A nevezetesebb emlékeken is többnyire csak ezen utóbbi két szín változik, az is rétegek szerint vagy koczkásan ostábla

¹⁾ Essenwein Backsteinbau 5 és 6: sind meistens dunkelroth, seltener gelblich, — — és tovább: die am meisten angewandte Farbe ist Schwarz, dann Grün, hin und wieder Violett, seltener Gelb, Blau und Weiss.

módra. Így például, a remek szépségű stargardi egyházon fekete és vörös téglá váltakozik, hasonlóan nagyobbára a lübecki épületeken, a brandenburgi Katalin-egyházon és kerek tornyon, a lüneburgi városházon stb. Vörös és kevés sárga a ratzeburgi domon, kék és sárga egy danczigi egyháznak párkányzatán. Másképp rendesen csak decorativus részleteken, például a kapuzatoknál, a párkányzatokon stb. jön elő nagyobb színvegyület. Emlékünk tehát ezekhez képest kitünő dús színezettel pompázhatott; ámbár a vizsgálatunkra álló faltérből ítélve, az aránylag legtöbb zöldszínű téglánál fogva, mely azonban nemcsak ezen látható részleten, de általában mindeütt ott, hol a vakolat elválása által a nyers falazat mutatkozik, a sárga színnel együtt leggyakrabban észrevehető, túlnyomólag halvány vagy szürkés-zöld színű kinézéssel bírhatott.

Ellenben sehol sem volt észrevehető ezen téglákon a fénymáz — glasure. Holott másképp a külföldi tégláépítészetben az ily fénymázos téglák nemcsak szépségöknél fogva díszrészletekre használtattak, de tartósságuknál és a légbefolyásának ellenálló szilárd külsejüknél fogva, valamint a színhatás emelése végett is rendesen alkalmaztattak. Így jönnek elő már ily fénymázos téglák az előbb felhozott emlékeken is, nevelve mindenütt a színezetet; melynek ugyan nevelésére emlékünknön, dúsan változó téglaszíneinél fogva, szükség nem volt s meglehet, hogy azért is nem használtattott itt a mázos téglá; holott másképp ez a gótépítészet korában, melyből emlékünk való, nem csak a falakon, de a födélen is cserépként alkalmazva, általános használatban volt. Volt-e ily födele egykor egyházunknak, kétes; most újabb zsindelytető alatt áll.

Föltűnőbb még az, hogy a vizsgálatunkra álló faltéren nem vagyunk képesek a téglarakatban semmi szabályos alakzatot kivenni. Rendesen t. i., mint már előbb figyelmeztettem, az ily téglafalazatok szerkezete és rakata a téglaszínek rétegei szerint bizonyos szabályszerű mintázatot képez. Így például legegyszerűbben, ha a téglasorok váltakozva más és más szint mutatnak; mint például táblánkon a 3-ik ábra. Vagy egy rétegben váltakoznak különféle színű téglák. Ezen a módon azután dús változatok alakulhatnak, különösen, ha a színes

téglák nemcsak egyszerű fekvő rétegek szerint, de bizonyos rendszeres ábrákat képezve rakatnak; mint például a 6. 7. számú ábrán a harántos fokozatok, s az egyszerű s összetett csürlődési alakzatok. Mindezen egyszerű fogások, mint látni, kellemes változatosságot és hatást kölcsönöznek a másképp egyhangú faltömegnek.

Semmi hasonlót azonban, mint mondom, nyíregyházi emlékünknön nem fődözhetünk fel. Hosszú oldallal rakott egész sorokat látunk s közöttök csak itt ott szabálytalanul jön, úgy látszik, elő egy-egy keskeny oldallal alkalmazott téglá; ez is több helyt későbbi foltnak mutatkozik. A színre nézve pedig nemcsak hogy egymást gyakran egyszínű téglák, de egyszínű rétegek is követik: ábránkon például (l. 5. sz.) két réteg nagyobbára zöldes stb. Meglehet ugyan, hogyha nagyobb vakolatnélküli faltér, például egész faloldal állana vizsgálatunkra, még valami mintázati rendszer nyomai is ki-vehetők volnának, mit most a csekély téren nem lehet felismernünk; s ez annál kevésbbé enged határozott ítéletet e részben, miután meglátszik rajta, hogy nem maradt fenn eredeti épiségében; mire nézve már előbb megjegyeztem, hogy nevezetesen a vörös téglák alkalmazása későbbi tatározások művének látszik, sőt egyes helyeken nyilván vastag vakolat által is pótolgatott a kitöredezett téglá. Lehet azonban, hogy épen ezeken a helyeken már eredetileg is vakolat volt közbe alkalmazva, miután a téglaközökben, a vakolat is befestve, a színhatás emelésére használtatott ¹⁾. Vagy, hogy fénymazas, sőt talán épen díszitményi ábrákkal préselt kisebb téglalemezek voltak ily helyeken közbealkalmazva; mint ez hasonlóan a tégláépítészeti emlékeken előjön, rendesen ugyan leginkább csak az egyházak belsejében, de olykor a külső falakon is ²⁾; de mint ily díszitményi részletek nem lévén

¹⁾ Például a Prenzlaui Máriaegyházon stb. Essenwein is mondja, (Backsteinbau 6.) Stücke geputzter Wandflächen wechseln mit sichtbaren Steinschichten (érti Backsteinschichten). Diese geputzten Flächen, namentlich Friese, wurden wohl meistens bemahlt.

²⁾ Essenwein u. o. bei inneren Räumen sind die Wände oft mit Backsteinblätchen verkleidet, die entweder glatt, oder mit Ornamenten, besonders Thiergestalten oder Heiligen geziert und glasirt sind. Auch sie wechseln dann mit Verputzstreifen.

befoglalva a falszerkezetbe, hanem csupán inkább bera-
gasztva, természetesen régen kitörtettek vagy lehullottak. És
nevezetes e tekintetben, hogy épen ily egyes téreket látunk
közbe újabb téglákkal kifoldozva.

Mi már az ily egyházak belsejét illeti, ha azok nem
voltak csupán kifestve, úgy, mint előbb említém, rendesen
szinte ily kisebb alakú fénymázas téglalapokkal voltak ki-
rakva, melyeken díszitményi ábrák, viráglevelek, ember- s
állatábrák, szentek képei voltak préselve. Egyházunkon mind-
ennek most ugyan semmi nyoma, miután belül többszörösen
vastagon bevakoltatott s kimeszeltetett; a vakolat alatt pedig,
— a mennyire t. i. a discretio megengedhette a használatban
lévő egyház tisztán kimeszelt belsejének igen vastag vakola-
tát itt ott átfúrni és leütögetni; — nagyobbára közönséges
vörhőnyes, de itt-ott sárgás téglák is jelentkeztek. Ebből ter-
mészetesen nehéz biztos következtetést vonni az egész belső
falazatra. De ezen biztosság megszerzése egyiránt nehéz-
séggel jár, miután, mint mondtam, e végett az egész belső va-
kolatot levakarni kellene.

Ennyiből áll az, mit még középkori téглаépítésetünk-
ből a nyíregyházi emléken felmutatni képes vagyok. Neveli
azonban becsét, hogy, mint példánya a magyar alföld monu-
mentális téглаépítésetének, nem áll egyedül, de vidéke kifej-
lődött ezen műgyakorlatával már is összefüggésben szem-
lélhetjük.

Már *Magyar Műemlékeim* I. kötetében, a csallóközi mű-
emlékeket vizsgálva, azon észleletre jöttem volt, mint azt ak-
kor megjegyeztem, hogy "valamint egyes országokban saját
műgyakorlatok és műirányok keletkeznek, melyek azután
rendesen különváló iskolákat, sőt ízléseket képeznek a mű-
vészetben; úgy egyes vidékeken is gyakran ily, a többtől ki-
váló saját műgyakorlat elterjedését vehetjük észre; minélfogva
már műemlékeik, még pedig kitünőleg építészeti műemlékeik,
mind keletkezésükre és elágazásukra, mind pedig idomuk s
anyaguk sajátosságaira nézve bizonyos utánozási viszonyban
szemlélhetők. Kimutattam ezt Csallóköz műemlékein s ez áll,
úgy látszik, Szabolcsnak is nevezetesen téglaműépítészeti em-
lékeire nézve. —

A nyíregyházi felfedezéssel azonnal Szabolcsnak egy és más helye is, mint mondtam, felemlítettett, mint a hol hasonló nyomok mutatkoznának. Elég ok rá, előbbi észleletem nyomán, hogy Szabolcs megyének azon többi helyeit is vizsgálat alá vegyük, hol még hasonló nyomokat gyanítanunk lehet.

Nyíregyházától nyugatnak és délnek közel érjük Szabolcs határait a Hajdúvárosok és Debreczen felé, hol a hortobágyi pusztán át műemlékek tekintetében hazánknek egyik meglehetősen tabula rasa áll előttünk. Ellenben délkeletnek, az úgynevezett *Nyírség* felé, a megyének több nevezetes pontját érjük. Legelől is *Nagykállót*; vagy régenten Nyírkállót, a megyének egyik régi központi helyét. Az 1332-diki pápai tizedlajstrom már szinte említi régi plebániái egyházát ¹⁾. De ennek még nyoma is elenyészett. A görögkatholikus mai egyház azonban úgy látszik, régibb épület, a mennyire a támfalak és gótmodorú sokoldalú abszisztának ily utánzása még a XVI-dik században folyvást divott, kivált falusi egyházainknál; mindamellett rajta, a mennyire legalább vakolata engedé, a monumentalis téглаépítészetnek semmi nyoma sem volt fölfödözhető. Hasonlón nem, a szinte aligha sokkal későbbi, talán XVII. századi, meglehetősen ódon kinézésű s tagozott támfalakkal körülfogott reformatus egyházon, melynek több helyütt sértett vakolata közönséges téглаanyagát szemléltetővé teszi.

Kállóval szomszédos *Kálló-Semjény* hasonlóan már 1332-ből ismeretes plebániái egyház. Régi gótmodorú görögkatholikus egyházán azonban semmi bővebb nyom nem volt fölfödözhető.

Lejebb a szomszédos *Pócs-Pétri* és *Mária-Pócs* nevezetesebb helység, a mennyire plebániái egyháza szinte 1332-ben említettik, s régibb híres búcsújáróhely. Hol azonban jelenleg görög-katholikus-basilita szerzetesek újabb monostora áll.

De e vidéknek, sőt a magyar síkföldnek egyik még fenálló legnevezetesebb emléke a *nyírbátori* mai reformatus egyház. Híre ugyan e tekintetben becénél jóval nagyobb, mig

---

¹⁾ Lásd az idézett egri névkönyvet.

sok más emlékünkre nézve ez épen megfordított arányban áll, hogy rendesen nagyobb a becsők, mint hirők. Előnye csupán magas karcsú arányaiban áll, mi kinézésének, különösen helyzeténél fogva is, némi imposant hatást kölcsönöz. Másképp valamint a gót építészeti idom késő korszakának műve; úgy ezen izlés hanyatlásának legkiáltóbb jellegét viseli magán. A mily tagozatlan már szervezetében és méginkább részleteiben; oly szegény diszitményben. A késő gótika lángozott alakzatai s laposan átszelt hármass íve uralkodnak ablakai művezetében s ajtaja tagozásában. A legjellemzőbb e tekintetben még is, hogy építésze már az ívezetnek gótidomi hevederes és gerinczes szervezését sem lévén többé képes átvinni, a gót csúcsívezet helyett közönséges dongaboltozatot alkalmazott, melyre gipszből készített és vaspántokkal a boltozatra felaggatott álgérmeczeknek kellett a csúcsívnek hálógerinczetét hazudni. Tárgyamnál fogva azonban ezen emlék tüzetes leírása most itt nem lévén czélom, mi e vidék műemlékei leírásának további feladatául marad; mindamellett megjegyzem, hogy a műtörténetre és különösen hazánk műtörténetére nézve ezen emlék, keletkezésének biztos és határozott adatainál fogva is, oly jelentékeny becsccsel bír, hogy kimenthető leszek, ha tárgyamon kívül mellékesen is felhasználom az alkalmat még egy és más észrevételem elmondására.

Az egyház építése egykorú feliratai szerint 1484-ben kezdődött s 1511-ben bevégeztetett. Az alaptervezet tehát a gótizálásnak már hazánkban is hanyatló korában, ezen irányhoz képest készült. A befejezés azonban már ismét a hazánkban is előtörő renaissance izlés korába esik, s az előbb jellemzett boltozatmű ennek technikája. De még jellemzőbb erre az egyház úgynevezett stalluma, a szentély karszékei. Megfoghatatlan, hogy ezen karszékeket a műemlékek iránt mindenha mostoha magyar újabb és régibb irodalom páratlanul kiemelte. El lehet rájok is mondani, mint magára az egyházra, hogy becsöknél nagyobb volt hirők. Mert feltűnő, hogy már a múlt század közepén a derék Veszprémi István, kinek, ha mindjárt nem is Debreczenben laktában, de mindenesetre korábbi külföldi hosszas tartózkodása alatt nem egyszer lehetett alkalma e nemű hasonlíthatlanul értékesebb műemlékeket szemlélni,

mindamellett mellékesen is elragadtatással nyilatkozik ezen karszékek művészete felől híres s ritka munkájában (*Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia* IV. 76. lap), hol azok faragványait „csodálandóknak mondja, mint a melyek finomsága a legszebb hímzést is felülhaladja“ sat.

A régi tudós buvár mellett mai feuilletoni felfogással és irálylyal, de még nagyobb lelkesedéssel leírva olvasom azokat Színi Károly által (a *Magy. Sajtóban* 1855. I. 15. sz.), ki „a fejedelmi székek féldomború faragásaiban (?) a durva faanyagot megszellemesítve látja a művész vésője által.“ Legújabban pedig Fogarassy Mihály (*Mittheil. d. Centralcom.* 1858. 54) és Rómer Floris tagtársunk (ha jól gyanítom neve kezdő betűinél fogva a *Vasárnapi Ujság* 1860. 33. sz.) ismételve figyelmeztettek fontosságukra. Mily nagy volt tehát meglepetésem, midőn e karszékeket látva a „finom, csodálandó s művészi féldomború faragványok“ helyett a legközönségesebb színes úgynevezett rakott művű famosaik, (eingelegte Arbeit) asztalosi munkát találtam a székeken, melyek készítése bármily múlt századi rococo asztalosnak sem vált volna különös becsületére, akár a tervezetet és rajzot, akár a kivített tekintjük. Sajátlagi dombormű faragványokról tehát itt szó sem lehet; de még alakzatuk sem emelkedik a legközönségesebb karszékek színvonalán felül. ¹⁾

Ellenben valamint az egyház, úgy ezen bútorzata is egy más oldalról nevezetes műtörténetünkre nézve, a mennyire t. i. az utóbbi csináltatásának idejét szinte adatolva bírjuk. A székekre alkalmazott egykorú feliratban olvassuk ugyanis,

---

¹⁾ Találóbbr az, mit a f. idézett hely a *Magy. Sajtóban* ezen egyháznak, de különösen a karszékeknek elhagyott és rongált állapotáról mond. Valóban az utóbbiakon megbocsáthatlan, majdnem szándékosnak látszó rombolás nyomai vehetők észre. A legérdekesebb részletek, például kartámuk középső bélétei, kihullva, kitérődedve vagy csak kihullófélben állanak, míg egy kevés enyvvel helyőkre beragasztva, vagy egypár szöggel odaszögezve, a legügyetlenebb egyházi is minden költség nélkül képes volna azokat az enyészettől megóvni.

hogy 1511-ben készülték. ¹⁾ És, ha ezen adatot nem találunk rajtok, joggal akár a múlt századba helyezhetnők csináltatásuk idejét, annyira kifejlődve látjuk bennök mind alakilag, mind gyakorlatilag, sőt mondanók szellemileg is a renaissance irányt. Művészek, nyilván olasz művész, ezen iránynak már is színvonalán állott. Élesen jellemzi ezt azon nevezetes körülmény, hogy a műnek renaissance modorú, folyvást ismétlődő diszabrái, úgymint: az úgynevezett festonok, ghirlandok (nyílt koszorúk, virágfüzérek), stilizált gyenge állat- s emberalakzatai mellett — értetődik természetesen, hogy mindez csupán színezett fa-rakmű és nem faragvány — nevezetesen előjönnek még a kartámok középbélletein egyes könyvcsoportozatok; ezen codexi alakzatok táblájára azután ott találjuk ráírva a sz. könyvek, a sz. atyák nevei mellett a régi latin s a mi sajtóságos, az olasz classicusok neveit is; így például egyik könyv táblázatán olvassuk Virgilio, másikon Dante, azután Aesopo s így tovább. Hogy ilyesmi már az egyház karszékein előjöhessen, nyilván a legvilágosabb jele a teljesen kifejlődött humanisticus iránynak, az antik classicus renaissance befolyásának. S e tekintetben, ezen korszakias adatoknál fogva mondom, hogy ezen egyház és butorzata kitünő műtörténeti jelentékenységgel bírnak; mert a kimúló középkor és feljövő újkor művészetének egymásba érő határai adatolására oly határozott tájékozásul szolgálnak, mint ritka más eset. Tanulságos így ezen emlék nem csak hazai építészeti, de vésőművészeti korszakaink adatolása tekintetéből is, még pedig úgy a fa-, mint a kövésetre; miután a Bátoriak két nevezetes síremléksobrát is magában foglalja, — természetesen a karszékekhez hasonló rongált állapotban — s ezeken is már a renaissance irányt a mű és felirat egyformán hirdeti.

---

¹⁾ A felirat: Hoc opus fecerunt fieri Magnifici Domini Georgius de Bátor Agazonum Regalium Magister, et Stephanns de eadem Bátor, Comes Temesiensis et Partium inferiorum Capitaneus Generalis, nec non Andreas de Bátor, Comes Comitatum de Simegh, Szathmár et Zabolch, licet fuit junior inter ceteros: opera tamen eius hoc opus perfectum est anno MCCCCCXI. Utolsó maradványa ez csak nyilván az egyház hasonló dús butorzatának, melyet a reformatio is eltűrt; azért egy magában hátrahagyott.

Mindezen körülmények, t. i. azon mintegy teljes átmeneti stadium, melyet itt észlelünk, eléggé irányzó arra nézve is, hogy itt a középkori téglaműépítészet virágzását ne keressük. Hol csak a lehullott vakolat bepillantást engedett a falanyagra, mindenütt a közönséges téglá rívott ki.

Ugyan ez az eset Nyírbátornak ugyanezen korszakból fenálló egy másik gót idomú egyházánál; mely 1480 kezdvén épülni a kenyérmezei csata (1479) emlékére, annak hőse Bátor István által, kinek teste is állítólag sírboltjában nyugszik, mint látjuk, csak néhány esztendővel előzte meg az előbb tárgyalt emlék építését. Ez a minoriták zárdájának egyháza, hazánkra nézve még mindig tekintélyesebb gótépület, ámbár a gótidom már csak is támfalain, nagy és jól fentartott ablakai művezetén mutatkozik. Ezen ablakokon bírjuk a magyar alföld építészeti anyagára nézve, már előbb említettem, azon nevezetes példát, hogy díszművezetők faragott kő helyett fából készült! kétségtelen tanúsága annak, hogy az alföld monumentalis építészetének mily szüksége volt a téglaműépítészetre. De sajátságosan, épen itt ismét, hol a tégláépítészetnek műformáit feltalálnunk kellene, annak semmi nyoma sem vehető észre. A hol a leesett vakolat az épület téglanyagát vizsgálni engedte, mindenütt csak közönséges téglá mutatkozott.

Mig azonban Szabolcs délkeleti részén fenálló emlékeken sikertelenül nyomozom a tárgyat, mint ezen műtörténeti episod semmis eredménye mutatja, — addig a megye innét éjszakknak vonuló területén csakugyan több határozott nyom jön már elő.

A II-dik hely itt, hol még színes téglák mutatkoznak: *Oros*, Nyíregyháza és Napkor mellett fekvő kis helység. Régi plebániái egyházát hasonlóan már 1332-ben adatolva bírjuk. A helységnek éjszaki végén, magas meredek halmon álló kis egyháza, jelenleg reformatus közönsége birtokában, szemlátomást régi épület. Alakjára nézve mindjárt meglepőleg hasonló a nyíregyházihoz, ámbár szentélye egyenes fallal záródik. Egy adattal több arra, hogy egyes vidékek építészeti emlékei, mint mondtam, folytonos utánpótlási viszonyban állanak. Tagozott támfalai eredeti gót ízlésének határozott jelzői. S épen

ezen támfalak egyes helyein, hol a vakolat elvált, egyes színes, különösen sárga és zöld téglák is kitűntek. Meglátszott ugyan a túlnyomó számú közönséges téglák s ha ez az egyház oldalfalain is az eset, melyeket az újdön vakolat miatt kártétel nélkül csak kevés helyütt lehetett vizsgálnom, úgy jele volna annak, hogy a szegényes kis egyházon a színes téglák csupán csak egyes decorativus részletekre használtatott. Az egyháznak nyilván újabb ajtócsarnokán kétfelől befalazva, durva közlapon évirat olvasható: egy felén 1635 Θ, másikon 1823. Ezen utóbbi az újítási munkálatok éve; és nyilván ezen alkalommal helyeztetett oda ezzel arányban, az előbbi éviratos kő is. Mit csak azért említek, nehogy valaki az egyház eredeti keletkezése esztendejének vélje. Tiltja ezt már az évszámra következő Θ alaku Theta görög kezdő betű, mely itt nyilván Θανών az az mortuus, meghalt jelentéssel bír, mint az a régi s azon korbéli síriratokon az esztendőszáma mellett gyakran alkalmaztatott. Lásd például Csallóközi Műemlékekben, Istvánffy Miklós fiának ezen korból való felsőbári sírkövén (idézett helyen 88. lap). S itt is nyilván a templom körül levő temetőben (a hagyomány is úgy tartja, hogy itt a nagy halom alatt temetőhely vagy sírbolt volna) valamely síremléknek töredéke lévén, alkalmaztatott az egyház falába.

Nevezetesebbnek látszik még a szabolcsi téglaműépítészetnek egy III-ik nyoma *Karász* nevű, felebb éjszaknak fekvő kis helységben. Régi egyháza, mely romladozó állapota miatt 1859—60-ban újonnan épült, gótnak mondatik és szemtanúktól hallott leírás szerint is annak kell tartanom. A hagyomány szerint, melyről többfelől értesültem, a vörösbátok egykori monostora lett volna. A mint ezen gyakori hagyományos vonás semmi bizonyosat sem mond, úgy még is ott, hol semmi adatok sem maradtak fen, legalább az emlék régiségéről tanuskodik. Az egyház mindkét oldalán kiásott romok s alapfalak nagyobb szerű monostori épületekre mutatnak. — Szemtanúk által értesülvén arról, hogy a régi templom falai lebontása alkalmával számos színes téglák mutatkozott, melyek nagyobb része az új templom építésére ismét felhasználtatott, sikerült a fel nem használt és félre tett, maig fenmaradt régi építési anyagból, mintegy 25 darab régi téglából néhányat

megszereznem. Kiválasztva a különböző színűeket, köztök nevezetesen *fénymáz*as, glásirt téglák is találhatnánk. Ilyen egyik most gyűjteményemben, élénk, szép, ragyogó világos zöld fénymázzal; belül törésénél ellenben a zöld szín majdnem kékesszürkének látszik. Egy más példány kívülről sötétzöldes, törése belül fekete-vörös és helyenkint vékonyabb élénkzöld ereket mutat. Harmadik példány kívülről vörhőnyes, néhol sárga, belül zöldessárga, valamint egyes helyeken tiszta sárga és zöldesszürke színt játszik. Negyedik kívül-belül tiszta sötét-sárga. Hasonlón még egy sárga és sötét vörös példány. Ezen fölfödözés azért volna különösen fontos, mert általa a fénymázas, glásirt téglá használatát hazai monumentalis tégláépítészettünkben is föltalálnók, mi az eddigi emlékeken nem volt fölfödözhető.

A IV-dik hely, hol még ezen alkalommal téglaműépítészeti nyomokra utalhatok: *Kis-Várda*, Szabolcsnak még felebb éjszakra fekvő kis mezővároskája. Ezen helynek nevezetességét vára romjai egyiránt, valamint régi egyháza tanúsítják.

Az itteni egyház az egri megyei névkönyv szerint már 1102-dik esztendőben létezett volna. De ez így pusztán, minden további történelmi adatolás vagy okirati hivatkozás nélkül épen oly kétes állítás, mint azon újabb felirat, mely az egyház szentélyében olvasható: *Bökönynél a Tatárok ellen nyert győzelem emlékére építette Sz. László Magyar király 1082.* Mily egyéb hagyomány vagy valószínűség szól ezen adatok mellett, most abban hagyom. Mindenesetre a helynek jelenleg fenálló építészeti emlékei keletkezése idejéhez sokkal közelebb járhat a kisvárdai plebánia ajtaja felett köbe metszett következő felirat évszáma: *Ladislaus de kiswarda 1501*, melynek érdekes, már alig félig meddig gótbetűjelleme a mondott 1501-dik esztendővel nyilván egykorú.

Maga az egyház több tekintetben nevezetes, úgymint oazlopfő-ábrai- és dombormű faragványainál fogva. De ezek jelenleg felvett tárgyamtól eltérőbb s hosszabb leírást igényelnének, mintsem hogy most itt, beleereszkedhetném. Fentartva magamnak azért jövőre az érdekes emlék tüzetes ismertetését, elég legyen tárgyunknál fogva egyszerűen kiemelnem, hogy nemcsak az egyház szentélyén a nyírágyházihoz hasonló

színes téglák láthatók, de az itteni várfalak alapja is, mint egy ölnyi magasságra színes téglákból épült. Az ennek aljában szedett színes téglák gyűjteményemben: 1. felül kékes, belül sötétvörös, 2. fénymázaz zöld, belül szürke, 3. kívül feketés, belül sötétvörös, 4. hasonlóan fekete, egyik keskeny oldalán fénymázaz, belül vörös.

S ennyit, fentartva mint mondom magamnak ezen emlékek tüzetesebb részletezését, most elégnek véltem egyelőre középkori monumentális tégláépítésetünk nyomai kimutatására. Nem lehet kételkednünk, hogy nemcsak Szabolcsban lesznek még több helyütt hasonló nyomok felfedezhetők; de ezek kimerítő elősorolása a vidék összes emlékei leírásának feladata; — hanem kétségtelenül hasonló nyomok fognak még találkozni az ország s különösen az alföld többi vidékein is, habár itt legtöbb helyütt a műemlékek helyett a puszták enyésző romfalazatain kell azt majd keresnünk. Így értesülök, már csak azóta is, hogy e tárgy iránt figyelmet gerjesztettem, miszerint a pusztaszeri monostor romjai közt, valamint a hódmező-vásárhelyi, csomorkányi és sz. lőrinczi puszták egyházromjain is színes téglák észrevehetők. S a mi nevezetes, ezek tehát ismét határos földvonalon, egymás mellett jönnek elő.

Meg kell azonban jelenleg azzal elégednem, ha a tárgy jelentőségét röviden kiemelve, ezek felemlítésével is néhány további példára utaltam.

Nem lehet szinte itt további feladatomban, hogy a tárgyat teljesen kimerítve, a középkori színes és fénymázaz műtéglagyártási technika taglalásába ereszkedjem. Az újabb kornak kifejelettebb technikája úgy is tökéletesen ismeri azon egyszerű eljárást és kezelést, mikép egyszerű ásványrészletek, mint vaspor, óloméleg, ólomtajt, barnakő sat. alkalmazása által eszközölhetők egyszerűn a különféle téglák színezetek, mint fekete, zöld, sárga, vörös sat. Valamint hogy a téglafénymáz ólomhamu, vagy óloméleg- mész- és homok-alkatrészletek vegyítéséből készült anyagnak száraz vagy nedves úton alkalmazása által képezhető. Gyakran már magának az agyagnak s oly földanyagoknak vegyítése által, melyekben a fenebb említett ásvány- vagy savrészletek előjönnek vélet-

lenül is erősebb, vagy gyengébb téglaszínezetek képződnek az egyszerű kiégetés alkalmával. ¹⁾

A műtéglanyagnak már ezen egyszerű s aránylag jutányos productiójánál fogva, valóban csudálandó, hogy hazánkban, különösen pedig az alföldön, maig nem tudunk, nem mondom eljutni, de csak visszatérni a monumentalis építészetnek ezen minden tekintetben alkalmas és hasznos utánzására.

Mert, úgy hiszem, műemlékeink tanulmányozásának, ha az meddő nem akar lenni, azon gyakorlati oldala is van, hogy a mit rajtok százados műgyakorlat által, földterületi és éghajlati viszonyainkhoz képest alkalmasan használva, kiképezve s mintegy kipróbálva találunk, azt mai építészetünkre nézve is hasznosítsuk. A mellett, hogy az alföld készükében szenved, a mész pedig több vidékén távolról importált aránytalanul már is igen drága czikk, ismeretes az is, hogy sokhelyütt még vakolatnak alkalmas homokkal sem igen dicsekedhetik. Ehhez heves időjárása, a védetlen róna viharos esői és szelei a szilárdabb vakolatra is kétszeresen rongáló befolyással vannak. Nem lehet azután valami dísztelenebbet s rondábbat képzelnünk, mint egy ily alföldi mezővároska tekintélyesebb házainak is kinézését, a folyvást hulladozó vakolat miatt mindig sérült s a minden eső által lemosott mész alól kilátszó sáros és tapaszfoltos falait; habár azok évente rendszeren kétszer is vakoltatnak és meszeltetnek. Mily költségkimélés volna, ha csak a középületeknek is, mint egyházaknak sat. külseje, nyersen és fénymázas téglával épülne. A kevéssel tetemesebb építési tőkét, sokszorosán meglehetne e mellett gazdálkodni azon évenkénti kiadások megtakarításával, mibe most a folytonos vakolás és meszelés kerül. És mily építészeti dísz és ízlést fejthetnénk ki az által!

Igy, például, mily előnyös leendett, ha a tiszai vaspálya-

---

¹⁾ A középkori téglákról, azoknak különösen gyártásáról, a téglák régiségének ismertető jeleiről sat. igen érdekes értekezést tartalmaz: Minutoli f. idézett munkájának: „Denkmale mittelalterlicher Kunst in den Brandenburgischen Marken“ 1-ső füzeté.

társulatnak, sok helyütt meglehetősen ízléssel, többnyire a román építészeti idomtól ellesett, ennek igen gyakorlati s aeshetikai motívumai felhasználásával épült pályaházain a középkori monumentalis téglaeépítészetnek nem csak formái, de anyaga is tekintetbe és alkalmazásba vétetett volna. Az időnkinti vakolási, meszelési stb. javítások tetemes költségeinek megkímélése mellett — pedig a szükséges anyagok megszerzésére nézve magányosokhoz képest a vaspályák még utólréhtelen előnnyel bírnak — mily monumentalis díszet kölcsönöznének az alföldnek; sőt mily hatással lehettek volna építészetére is, mutatja azon befolyás, melyet alakjuk s díszrészleteik utánzásában újabb építkezéseken észrevehetünk.

Mindehhez pedig épen csak a mainál gondosabb téglagyártás kívántatik. Mert a mostani, a felületen szedett földanyagból épen oly felületesen készített salitromos alföldi téglák, magok emésztik fel vakolatuk- és burkolatukkal együtt magukat. Pedig a természet ezen tekintetben is csodálatosan osztja ajándékait. Épen ott, hol a körétegek hiányzanak, többnyire fellelhetők a téglára legalkalmasabb föld- s agyagrétegek, mint az alföld legtöbb vidékén is. Csakhogy természetesen azután a fű gyökerénél kevésbé mélyebben és nem a salitromos földfelületen kell azt keresnünk. Épen itteni több vaspálya épületünk egyik tervező építésztől, tehetséges hazánkfiától tudom, hogy egyes helyeken a téglagyártás alkalmával egészen véletlenül is, csupán az agyagvegyület által színes téglákkal lepettek meg.

De tárgyamtól már is messze eltértem; feladatomban csupán az volt, hogy hazánk középkori monumentalis téglaeépítészetét s az által egyszersmind a magyar alföld műépítészetét constatiozzam. Ha kevés is még, a mit eleve előmutathattam, de az egykét bizonyos nyom felfedezésemet még is kétségtelenné teszi. S egyelőre kezdetnek ennyi is elég. Áldom érte a Gondviselést, hogy végre műtörténetünk ezen eddig beiratlan fejezetének is első sorait megírni elkezdhettem. Nemzeti műtörténetünk egy új terra incognitáján, melyet meghódítani kiindultunk, az első lépés ismét meg van

téve. Tanúság mindenesetre ezen halavány nyom is a romok közt megint arra, hogy az europai polgárisodásnak és művelődésnek nincs egy eszméje, nincs egy ténye, melylyel nemzetünk lépést nem tartott volna; ha mindjárt a legtöbbszörnek nyomát most már romok között, a tudomány szövetnekének világával kell felderitenünk! —
